

УДК 351.746.1:355.40

ВАТРАЛЬ А.В.

МЕТОДОЛОГІЯ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

Стаття присвячена дослідженню методології контррозвідувального пізнання. Розглянуто всезагальний (діалектичний), загальнонаукові та спеціальні методи отримання знань. Доведено, що система методів теорії контррозвідувальної діяльності є основним інструментом контррозвідувального пізнання.

Ключові слова: контррозвідувальна діяльність, контррозвідувальне пізнання, методологія, метод, інформація.

Статья посвящена исследованию методологии контрразведывательного познания. Рассмотрены всеобщий (диалектический), общенаучные и специальные методы получения знаний. Доказано, что система методов теории контрразведывательной деятельности является главным инструментом контрразведывательного познания.

Ключевые слова: контрразведывательная деятельность, контрразведывательное познание, методология, метод, информация.

This article deals with the methodology of counterintelligence cognition. Dialectic, general science and special methods of obtaining knowledge are considered. It is proved that the system of methods of the theory of counterintelligence activity is the main tool of counterintelligence cognition.

Key words: counterintelligence activity, counterintelligence cognition, methodology, method, information.

Вступ. Реалії сьогодення свідчать про те, що глобальні загрози для національних інтересів України як складової безпеки всього людства набирають сили. Розвідувально-підривна і диверсійна діяльність спецслужб іноземних держав; дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму і тероризму; анексія АР Крим; створення квазидержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; нарощування військових угруповань біля кордонів України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї; ведення проти нашої держави інформаційної війни, а також багато інших загроз, визначених сучасною Стратегією національної безпеки України [1], вимагають стрімких та ефективних заходів реагування.

Одним із найважливіших інструментів протидії викликам безпеці держави та суспільства є контррозвідувальна діяльність. Вона спрямована на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України [2]. З цією метою суб'єкти контррозвідувальної діяльності повинні володіти необхідною інформацією про ознаки та факти розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України. Для прийняття відповідних управлінських рішень контррозвідники повинні постійно досліджувати оперативну обстановку в державі та отримувати достовірні знання про явища, процеси, події, обставини, що становлять оперативну зацікавленість.

Основним способом отримання й розбудови таких знань є методологія – вчення про методи пізнання. Лише за умови застосування правильно обраної методології дослідження оперативної обстановки досягається повнота обсягу, глибина та достовірність знання. Забезпечення безперервного процесу контррозвідувального пізнання неможливе без застосування методів теорії контррозвідувальної діяльності. Зазначене обумовлює необхідність теоретичного обґрунту-

© ВАТРАЛЬ А.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Національна академія Служби безпеки України)

вання системи методів КРД як інструменту пізнавальної діяльності співробітника контррозвідки. Різноманітні аспекти пізнання в контррозвідці досліджувалися багатьма вченими на різних науково-теоретичних та методологічних рівнях. Зокрема, увагу зазначеній проблемі приділяли І.В. Авдошин, М.М. Галамба, І.В. Гора, С.Г. Гордієнко, В.М. Поваляєв, І.В. Слюсарчук, А.І. Ткаліч, М.О. Шилін, В.П. Ярковський, В.А. Яценко та інші. Разом з тим, у працях цих науковців методологічні засади контррозвідувального пізнання висвітленню не підлягали.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження методології контррозвідувального пізнання.

Результати дослідження. Способом досягнення й розбудови знань у будь-якій сфері суспільних відносин є методологія, а результатом процесу пізнання стає теорія. Створення єдиної теорії контррозвідувальної діяльності на сьогодні є однією з найактуальніших проблем відомчої науки. Однак виважена теорія повинна ґрунтуватися на виборі прозорої для її вивчення й перевірки методології, що сприятиме всебічному, послідовному, системному дослідженню такого складного, багатогранного явища, як контррозвідувальна діяльність.

У сучасній науковій літературі методологію визначають як систему правил, прийомів, принципів і засобів пізнання організації, побудови теоретичної й практичної діяльності, що забезпечують отримання об'єктивних, достовірних знань у певній сфері дослідження. Водночас методологія є вченням про методи пізнання, теоретичним обґрунтуванням застосовуваних у науці методів і способів пізнання. Це теорія методів, сукупність теоретичних принципів, логічних прийомів, підходів і конкретних способів дослідження явищ [3, с. 43–44].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел дає можливість стверджувати про неоднозначність тлумачення категорії «метод». Так,

А.Я. Баскаков, М.В. Туленков розуміють метод як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, систему прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність суб'єктів [4, с. 17].

Р.А. Ромашов розглядає метод як засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення існуючої інформації [5, с. 6]. Г.І. Рузавін методом вважає упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети [6, с. 4].

Слід зазначити, що деякі науковці розрізняють поняття «метод», «спосіб», «прийом» та «підхід» до пізнання. Наприклад, Л.Г. Дротянко припускає, що далеко не кожен підхід може перетворитися на метод, оскільки науковий метод багатший, повніший, змістовніший, ніж підхід до пізнання. Метод може спиратися на кілька пов'язаних між собою підходів. Наприклад, широко відомий нині системно-структурний метод пізнання ґрунтується на системному й структурному підходах до вивчення явищ. Також метод варто відрізнити від способу та прийому, бо метод – це сукупність взаємопов'язаних конкретних дослідницьких засобів, прийомів, операцій. Між собою можна ототожнювати спосіб та прийом, оскільки кожен із них є пізнавальним засобом, який автоматично застосовується в процесі дослідження [7, с. 123].

Ю.П. Боруленков також доводить, що з точки зору методологічної рефлексії методи і способи пізнання хоча і близькі, але не тотожні одне одному. Способи, на відміну від методів, є практичними засобами пізнання, вони не мають теоретичного підґрунтя і не передбачають суворой послідовності дослідницьких процедур [8, с. 12]. А.Д. Машков звертає увагу на існування певних розбіжностей між методом та прийомом. Науковець розглядає прийом як певний спосіб поєднання конкретних засобів пізнання з метою отримання певного знання. У даному контексті спосіб пізнання він характеризує як послідовність здійснення пізнавальної процедури, а засіб розглядає як інструментарій (знаряддя, матеріали, інструменти), які залучає суб'єкт у процесі пізнання конкретного об'єкта. Метод, на відміну від прийому, є усвідомленим, обґрунтованим, оптимізованим прийомом. Прийом є явищем більш архаїчним, первісним, інтуїтивним. Метод – це результат творчої думки, спрямованої на усвідомлення пізнавальної дії. Прийом може виникати, розвиватися і застосовуватися несвідомо, випадково або за аналогією [9, с. 145].

Поділяючи наукові позиції щодо розрізнення понять методу, способу прийому та підходу до пізнання, вважаємо, що метод зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання. Він є системою вимог і принципів, що спрямовують суб'єкта на вирішення конкретних завдань, досягнення певного результату в необхідній сфері діяльності. Метод дозволяє досліднику економити сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом, відшукувати істину.

Методи є найбільш гнучкими, мобільними, рухливими елементами у структурі науки, тому вони першими зазнають змін і стають не лише засобом пізнання та його опредметнення,

але й результатом пізнавальної діяльності [7, с. 137]. Як правило, вони не розглядаються у відриві від системи свого застосування – системи пізнання конкретних, реальних об'єктів. Для того, щоб правила пізнання призвели до певного результату, вони повинні спиратися на знання про об'єкт. Тому методи пізнання обумовлюються змістом досліджуваного об'єкта, завжди містять певний мінімум знань про об'єкт пізнання. Методи пізнання не обираються суб'єктом довільно, їх об'єктивною основою є закономірності, що характеризують об'єкт пізнання [8, с. 13].

Отже, для методів характерною є наявність сукупності способів, засобів, прийомів, за допомогою яких досліджується об'єкт. Таке дослідження здійснюється через певну послідовність дій, із використанням у процесі пізнання конкретного об'єкта відповідного інструментарію. Ця послідовність дій спрямована на досягнення поставленої дослідником мети. Водночас цілі можуть бути різноманітними, починаючи від отримання нової інформації, її узагальнення й оцінки і до систематизації вже існуючого знання [10, с. 118].

При дослідженні методології контррозвідувального пізнання поняття «метод» будемо розглядати як необхідний компонент теорії контррозвідувальної діяльності, що становить органічну, цілісну, складну систему способів, засобів, прийомів, що використовуються для пізнання об'єкта. Оскільки контррозвідувальна діяльність спрямована на забезпечення безпеки держави, суспільства та громадян від злочинних посягань з боку спецслужб іноземних держав, об'єктом контррозвідувального пізнання вважаємо стан захищеності національної безпеки від зовнішніх та внутрішніх загроз, у тому числі від розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій та окремих осіб.

Основним інструментом контррозвідувального пізнання є система методів контррозвідувальної діяльності, оскільки метод завжди тісно пов'язаний із предметом тієї галузі, в якій застосовується. Саме завдяки методам пізнання досягається результат пізнавальної діяльності, формуються істинні знання про об'єкт. При цьому необхідно розуміти, що, незважаючи на тісний взаємозв'язок методів контррозвідувальної діяльності з методами наукових досліджень, їх не слід повністю отожднювати. Адаже для отримання інформації про об'єкт зацікавленості контррозвідки (розвідувально-підривну, диверсійну та іншу протиправну діяльність на шкоду державній безпеці) уповноважений суб'єкт, окрім загальнонаукових методів пізнання, повинен застосовувати спеціальні методи контррозвідувальної діяльності.

Процес отримання необхідної інформації про об'єкт контррозвідувального пізнання може бути результативним лише за умови його розгляду на різних методологічних рівнях (діалектико-світоглядному, загальнонауковому, приватно-науковому та перехідному від пізнавально-теоретичної до практично-перетворювальної діяльності), між якими існує тісний взаємозв'язок, взаємозалежність і підпорядкованість [10, с. 112]. Такий підхід до розуміння методології є конструктивним, оскільки виокремлення її рівнів дає можливість охарактеризувати об'єкт контррозвідувального пізнання з різних сторін, використовуючи як загальні підходи та принципи пізнання, так і спеціальні з виходом на практику.

В ієрархії методів пізнання базовим є діалектичний метод. Незалежно від того, в якій сфері діяльності людини відбувається пізнання, воно підпорядковується законам діалектики, що виражають загальні й суттєві зв'язки об'єктивної дійсності й пізнання [8, с. 17]. Е.В. Ільєнков, досліджуючи роль діалектики в процесі наукового пошуку, зауважував, що діалектичний метод «орієнтує наукове мислення на дедалі точніше осягнення явищ у всій їх об'єктивності, у всій їх конкретності, діалектичній суперечливості, у всій їх незалежності від волі й свідомості людей» [11, с. 298].

Діалектика наповнюється змістом дійсності шляхом її застосування до вирішення не лише спеціально-філософських проблем, а й проблем будь-якої галузі знань. Разом з тим, діалектика не підміняє методів конкретних наук. За допомогою своїх категорій, що складають цілісну систему, вона сприяє формуванню нових методів дослідження у різних видах діяльності. Тому суб'єкт контррозвідувального пізнання може досягнути позитивного результату пізнавальної діяльності лише на основі діалектики як науки про всезагальні зв'язки та взаємозалежності правових явищ.

Загальновизнано, що процес пізнання явища полягає у визначенні й пізнанні його сутності, того, що детермінує саме явище і робить його таким, яким воно є. Збагнувши сутність, пізнання рухається назад до явища, осягаючи процес його формування. Діалектичний метод, не підміняючи собою спеціальних інструментів дослідження, формує загальні, методологічні принципи процесу пізнання, дозволяє сконструювати загальну систему методів окремої науки або окремого різновиду практичної діяльності, в тому числі контррозвідувальної. Він входить у цю систему

в якості основного елемента, адже кожен науковий метод перебуває у постійному розвитку, повинен відповідати не лише об'єкту пізнання, але й змінюваним умовам дійсності [8, с. 19].

Отже, побудова адекватної системи методів контррозвідального пізнання відбувається на основі діалектичного методу та передбачає дослідження об'єктів за допомогою загальних, спеціальних та окремих методів отримання знань. Вони використовуються для пізнання об'єкта у відповідності до стадій та етапів пізнання, на яких застосовуються. В.М. Сирих диференціює такі методи на чотири групи: методи збору емпіричної інформації (методи тлумачення норм права, спостереження, анкетування тощо); методи узагальнення (порівняльно-правовий, статистичного аналізу, моделювання); догматичний метод, який включає в себе сукупність загальних логічних методів: порівняння, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування); методи системних досліджень (системно-структурний підхід, сходження від абстрактного до конкретного) [12, с. 677].

Сьогодні розроблено багато класифікацій методів пізнання за різноманітними критеріями, до яких належать у тому числі і методи міждисциплінарних досліджень. Водночас із всього розмаїття шляхів контррозвідального пізнання, окрім загальнонаукових методів, слід виокремити основні методи теорії контррозвідальної діяльності, сукупність яких становить необхідну й достатню умову для функціонування пізнавальної діяльності в контррозвідці.

Слід зауважити, що спосіб дослідження об'єктів контррозвідального пізнання має як опосередкований, так і безпосередній характер. Для опосередкованого пізнання застосовуються загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування, деталізації, екстраполяції, теоретичного моделювання тощо. Однак кожен із цих методів має як позитивні якості, так і недоліки, тобто дає змогу досягти однієї мети і може завдати шкоди іншій. Наприклад, екстраполяція (поширення висновків щодо однієї частини явища на іншу частину або явище в цілому) дає змогу за даними про оперативну обстановку на конкретному об'єкті розробляти низку профілактичних дій на подібних об'єктах. Водночас екстраполяція межує з імовірністю припущення помилки поспішного узагальнення. Деталізація як метод теоретичного пізнання поглиблює вивчення явища, але приховує негативні наслідки втрати його як системного, комплексного утворення. Моделювання – мисленнєве або практичне відтворення об'єкта пізнання, дає змогу за окремими фрагментами розвідувальних спрямувань побачити цілісний механізм діяльності спецслужб, загальну оперативну обстановку, однак відволікає від конкретних проявів чи ознак. Саме тому, як справедливо зазначає В.В. Будко, слід керуватися діалектикою методів: не надавати перевагу одним за рахунок інших, а використовувати кожний згідно з його можливостями у різних пізнавальних цілях для всебічного пізнання явища [13, с. 47].

Безпосередньо співробітник контррозвідального підрозділу може пізнавати об'єкт зацікавленості шляхом оперативного опитування, вивідування, оперативного спостереження, негласного огляду та обстеження, оперативного експерименту тощо. Такі методи контррозвідального пізнання відносяться до спеціальних методів контррозвідальної діяльності. Вони дозволяють здобувати необхідну інформацію про злочинну діяльність. Наприклад, за допомогою оперативного спостереження можна виявляти зовнішні прояви розвідувально-підривної, диверсійної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці. Оперативний експеримент спрямований на виявлення в штучно створених контррозвідкою умовах дійсних намірів, планів, задумів спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб. Окрім цього, він може застосовуватися для перевірки достовірності фактів, що свідчать про проведення злочинної діяльності й причетності до неї конкретних осіб.

Безумовно, кожен із спеціальних методів контррозвідальної діяльності має свої тактичні особливості, а ефективність їх застосування залежить від сукупності певних факторів: оперативної обстановки, наявних сил та засобів, поставлених стратегічних і тактичних задач. Однак саме система методів контррозвідальної діяльності дозволяє досягнути основної мети контррозвідального пізнання – формування істинних знань про об'єкт зацікавленості контррозвідки для створення умов та подальшої протидії загрозам державній безпеці України і захисту національних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що методологія контррозвідального пізнання як вчення про методи пізнання є способом досягнення достовірних знань про об'єкт зацікавленості контррозвідки. Основним інструментарієм контррозвідального пізнання є система методів контррозвідальної діяльності. Динамічність загроз національній безпеці зумовлює необхідність постійного розширення і удосконалення методів пізнавальної діяльності співробітників контррозвідувальних підрозділів для отримання, систематизації та

узагальнення інформації, що належить до опису елементів оперативної обстановки в державі, окремих регіонах, сферах, галузях, на конкретних лініях, напрямках та ділянках контррозвідвальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 26.05.2015 №287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» // Урядовий кур'єр № 95 від 29.05.2015 р.
2. Закон України «Про контррозвідвальну діяльність» від 26.12.2002 р. [із змінами і доповненнями на 05.01.2017] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
3. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого- комунікативний підхід до аналізу : [моногр.] / С.В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.
4. Баскаков А.Я. Методология научного исследования : [учеб. Пособие] / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.: ил. – Библиогр.: с. 208–212.
5. Ромашов Р.А. Теория государства и права. Краткий курс. / Р.А. Ромашов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2010. – 172 с.
6. Рузавин Г.И. Методология научного познания : [учеб. пособие для вузов] / Г.И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 287 с.
7. Дротянко Л.Г. Філософія наукового пізнання : [підруч.] / Л.Г. Дротянко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 224 с.
8. Боруленков Ю.П. Юридическое познание в процессуальной, оперативно-розыскной и частной детективной деятельности : [монография] / Ю.П. Боруленков. – Владимир : ВГГУ, 2009. – 552 с.
9. Машков А.Д. Проблемы теории держави і права. Основи: Курс лекцій / А.Д. Машков. – К. : К.І.С., 2008. – 470 с.
10. Методология в праві : [монографія] / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого]. – К. : Грамота, 2017. – 658 с.
11. Ильенков Э.В. Диалектическая логика: очерки истории и теории / Э.В. Ильенков. – М. : Политиздат, 1984. – 320 с.
12. Сырых В.М. Теории государства и права : [учебник для вузов] / В.М. Сырых. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2012. – 704 с.
13. Будко В.В. Философия науки : [учеб. пособие] / В.В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – 268 с.